

Biblijska kazna: »Oko za oko« (Izl 21,22–25; Lev 24,17–22; Pnz 19,16–21), odmazda ili naknada štete?

Kotel DaDon*

Sažetak

Rad analizira hrvatske prijevode poznatoga biblijskog izraza »oko za oko«. Rad pokazuje da se značenje ovoga »simbola okrutnosti« mora protumačiti u smislu financijske kompenzacije, a ne odmazde »lex talionis«. Često je razumijevanje sadržaja ovoga teksta, u skladu s većinom hrvatskih prijevoda i prijevoda na druge jezike, potreba odmazde. Rad pomno razmatra značenje ključnih riječi izreke na drugim mjestima u Bibliji te iz brojnih židovskih izvora kroz povijest dokazuje, kako gramatički tako i logički, da značenje teksta mora biti financijska kompenzacija. Bilo koje drugo objašnjenje došlo bi u izravan sukob s nekim od temelja judaizma poput principa »jednoga zakona za sve« ili pravičnosti. Autor također nastoji istražiti što je moglo navesti hrvatske prevoditelje, a tako i druge prevoditelje, da izraz prevedu u smislu odmazde. Ključne riječi: Biblija, Petoknjžje, »oko za oko«, odmazda, naknada štete

Uvod

»Ako se ljudi pobiju i udare trudnu ženu te ona pobaci, no ne umre, onda će onaj koji ju je udario biti kažnjen, platit će odštetu koju zatraži muž njezin. On neka plati kako suci odrede. Bude li većeg zla, dat ćeš: život za život¹, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu, opeklinu za opeklinu, ranu za ranu, modricu za modricu.«²

Nema u Bibliji mnogo redaka koji se tako često i do te mjere pogrješno razumiju, kako među židovima tako i nežidovima, kao što je redak »oko za oko«. Ta je zabluda ovaj redak pretvorila u simbol i oličenje odmazde na njezinoj najo-

* Dr. sc. Kotel DaDon, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, glavni rabin Židovske vjerske zajednice Bet Israel u Hrvatskoj. Adresa: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: kdadon@gmail.com

1 hebr. *nefeš* — נֶפֶשׁ, znači duša, no često se prevodi kao »život« jer ona tijelu daje život.

2 Izl 21, 22–25. (Preveo K.D.)

krutnijoj razini. Tko želi iskazati svoje protivljenje opraštanju, ustupcima i kompenzaciji, inzistirajući umjesto toga na osveti pod svaku cijenu, na najbrutalnijoj i najbolnijoj osveti, pribjegava frazi »oko za oko«, formuli koja dočarava sliku odsječenih udova i iskopanih očiju. Čak i tko poznaje tradicionalnu rabinsku interpretaciju teksta »oko za oko« kao novčane naknade, ne isključuje mogućnost da je to tek apologetsko objašnjenje, naknadno nijansiranje drevnoga barbarstva, humaniziranje surovosti Tore za sljedeća pokoljenja.

Biblija, osim u Izlasku, na sličan način ponavlja ovaj strog zakon »oko za oko« na još dvama mjestima u Tori³. Što znači »oko za oko«? Nanošenje stvarne fizičke ozljede onomu koji je ozlijedio drugoga, što se na latinskome naziva *lex talionis*, ili naknadu štete?

Dok nemalen broj osoba smatra da se ovdje radi o brutalnoj fizičkoj osveti, židovski su mudraci kroz povijest, od početka, u *Usmenoj Tori*⁴, u Talmudu⁵, ovu zapovijed tumačili drukčije od površnoga tekstološkog razumijevanja te pokazivali da namjera Tore nije nanošenje štete još jednoj osobi, onoj koja je nanijela štetu, nego da osoba koja je povrijedila tijelo svoga bližnjega treba to kompenzirati isplatom naknade.

Cilj je ovoga rada pokazati da talmudsko tumačenje, jednako kao i samo razumijevanje teksta, a ne tek njegova interpretacija, ukazuju na to da tekst govori o naknadi te pokušati objasniti kako je nastala tradicija tumačenja u smislu grube i okrutne osvete *lex talionis*. Pokazat će se da je uloga prevoditelja Biblije na hrvatski jezik pritom bila ključna te je pridonijela širenju ovoga pogrešnog mišljenja.

1. Tekst

Kako bi se došlo do korijena problematike, prvo treba pristupiti izvornomu tekstu, na hebrejskome jeziku, te potom pogledati hrvatske prijevode. Kako većina tekstova rabinske literature nije dostupna na hrvatskome jeziku, autor ih je sam preveo s hebrejskoga ili aramejskoga. Kao što je rečeno, tekst »Oko za oko« u sličnom se obliku nalazi na trima mjestima u Petoknjžju.

1.1. Prvo mjesto: Knjiga Izlaska

¹⁸Ako se posvade ljudi, pa jedan udari drugoga kamenom ili grudom zemljanom, tako da ovaj doduše ne umre, ali padne u postelju. ¹⁹Ako se pridigne i može van o štapu svojem, onda onaj drugi, koji ga je udario, neka se ne kazni, samo mu mora nadoknaditi dangubu i platiti troškove za liječenje.²⁰ Udari li netko roba svojega ili ropkinju svoju štapom, tako da mu pod rukom umru, mora se to kazniti. ²¹Ako li dotični još jedan ili dva dana ostane na životu, neka se ne kazni, jer se radi o vlastitom novcu njegovu. ²²Ako se posvade ljudi i pritom ženu trudnu tako udare, da pometne,

3 Lev 24, 17–22 i Pnz 19, 16–21.

4 O pojmu *Usmena Tora* v. Kotel DaDon, *Židovstvo: život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, II izdanje 2009, str. 488.–495.

5 Babilonski Talmud Baba Kama 84a (izdanje Vilnius).

ali nikakve daljne štete ne bude, onda ima krivac platiti novčanu globu, koliko mu naloži muž ženin i presude suci. ²³Ako li nastane daljnja šteta onda imaš dati život za život, ²⁴oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu, ²⁵opeklinu za opeklinu, ranu za ranu, modricu za modricu.⁶

1.2. Drugo mjesto: Levitski zakonik

¹⁷Ako netko ubije čovjeka, ima se kazniti smrću. ¹⁸Tko ubije živinče, ima ga nadoknaditi, živinče za živinče. ¹⁹*Nanese li netko* (istaknuo K. D.) bližnjemu svojemu štetu tjelesnu, neka mu se učini isto tako, kao što je on učinio: ²⁰Rana za ranu, oko za oko, zub za zub. Ista šteta tjelesna, što ju je on *nanio* (istaknuo K. D.) drugome, neka se i njemu *nanese* (istaknuo K. D.). ²¹Tko ubije živinče, neka ga nadoknadi; tko ubije čovjeka, neka ga se pogubi. ²²Jednako pravo neka bude u vas za stranca kao za domaćega, jer ja sam Gospod, Bog vaš (Lev 24, 17–22).

1.3. Treće mjesto: Knjiga ponovljenog zakona

¹⁶Ako ustane lažan svjedok proti nekome, da ga optuži za neku krivnju,¹⁷ onda neka stanu obadva čovjeka, koji imaju tu raspru, pred Gospoda u nazočnosti svećenika i sudaca, koji budu u to vrijeme! ¹⁸Suci neka slučaj istraže točno! Bude li, da je svjedok bio lažan svjedok i da je lažljive izjave učinio proti zemljaku svojem, ¹⁹tada mu učinite onako, kako je on mislio učiniti zemljaku svojem! Tako iskorijeni zlo iz svoje sredine! ²⁰Ostali neka to čuju i neka se boje i neka više nikada ne počine takvu opačinu u sredini tvojoj. ²¹Nemaj nikakva smilovanja: život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku i nogu za nogu! (Pnz 19, 16–21).

1.4. Što doista piše?

Tekst u Izlasku (21,18–19) govori o čovjeku koji je svoga bližnjega namjerno udario te u tome slučaju ozlijeđenomu mora platiti dvije glavne odštete: za izgubljeno vrijeme i sve troškove liječenja.

No, u nastavku teksta (21, 22–25) također se govori o fizičkom obračunu dvoje ljudi, ali je *nenamjerno* ozlijeđena treća osoba koja nije bila umiješana u sukob. Nije li to neobično? Kazna u drugome slučaju, kada je ozljeda nanesena nenamjerno, znatno je stroža. Izvaditi organe iz nečijega tijela zato što je netko učinio nešto nenamjerno protivno je biblijskomu moralu i pravnoj logici.

Osim toga, što znači izraz »dat ćeš« »הָרַחֵם« (*venatata*) u dijelu rečenice »dat ćeš: život za život...«? Da Petoknjžje govori o vađenju organa iz tijela, trebalo bi pisati »uzet ćeš...« a ne »dat ćeš«, stoga to sugerira davanje, tj. način kojim će se financijski namiriti oštećena strana.

Približno je tako preveo Ivan Šarić: »Ako li nastane daljnja šteta, onda *imaš dati život za život*«. Međutim, nisu svi preveli tako.

6 Izl 21, 22–25, prema prijevodu Ivana Evangelista Šarića, Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta, Sarajevo, 1941–1942. Svi su biblijski prijevodi, ukoliko nije drukčije navedeno, navodeni prema Šariću. Hebrejski izvornik *Tanah* (Stari zavjet) navoden je prema Lenjingradskom kodeksu.

U prijevodu Kršćanske sadašnjosti zabilježeno je: 23 »Bude li drugoga zla, neka je kazna: život za život...« (Istaknuo K.D.). U prijevodu Luje Bakotića: 23 »Ali ako nastane šteta, tada ćeš uzeti život za život...«. Međutim, u prijevodu Kršćanske sadašnjosti riječ *davanje* u potpunosti je nestala, a na njezino mjesto dolazi izraz »neka je kazna«, što lako može zvučati kao da se radi upravo o *lex talionis*.

Kod Bakotića je umjesto *davanja* zabilježeno *uzimanje* (»tada ćeš uzeti«) što ponovno vodi prema *lex talionis* jer upravo *uzeti život* znači *ubiti*.

Riječ *davanje* u Biblijskoj terminologiji znači davanje ili stavljanje nečega, ponajviše novca, no nikako ne znači ubijanje ili uzimanje, što je bitno. Ovdje nije riječ o semantici, nego o materijalnome dokazu da se radi o naknadi, a ne o *lex talionis*.

Tko god je čitao prijevode Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti te Bakotićev prijevod nije mogao ni pomisliti na nešto drugo osim da se radi o *lex talionis* pa je tako zanemareno osnovno značenje Petoknjižja i sugeriran je pogriješan komentar.

Uz to, riječ תָּחַת »tahat« u rečenici »Ajin tahat ajin« (»oko za oko«) na hebrejskome jeziku Petoknjižja znači »kao nadoknadu, u zamjenu« i tako je svugdje u Petoknjižju.⁷ Iako je u mnogim slučajevima u Petoknjižju jedino značenje riječi »tahat« upravo ovo navedeno, ono je često izgubljeno u prijevodima. Samo kada se uzme u obzir da se »oko za oko« treba shvatiti kao financijska odšteta, rečenica postaje logična; oštećena strana dobiva kompenzaciju za štetu koja joj je nanesena.

1.5. Prijevodi na druge jezike

Kako je ova rečenica (Izl 21, 23) prevedena na druge jezike? Na engleski su jezik mnogi preveli⁸ »give life for life« (»dati život za život«), postoji čak i prijevod⁹ koji je išao tako daleko i preveo/protumačio redak ovako: »If anyone is injured, the offender *must pay* a life for a life« (»platiti život za život«). Međutim, postoji i ovakav prijevod¹⁰: »But if any harm follows, then you *must take* life for life« (»uzeti život za život«). Naišao sam jedino na prijevode na francuski jezik koji govore o *davanju*: »Mais s'il arrive malheur, tu *donneras* vie pour vie«¹¹ ili »tu *donneras* vie pour vie«¹² Na njemačkom se jeziku bilježe sljedeći prijevodi: »Wenn aber Schaden geschieht, so sollst du *geben* Leben um Leben«¹³ (»dati«) te

7 V. Benno Jacob: *Auge um Auge. Eine Untersuchung zum Alten und Neuen Testament*. Philo-Verlag, Berlin 1929.

8 V. King James Bible, American King James Version, American Standard Version, Darby Bible Translation, English Revised Version, Webster's Bible Translation.

9 God's Word® Translation (©1995).

10 World English Bible.

11 Ostervald (1744.).

12 Martin (1744). Isto v. u Louis Segond (1910) i Darby.

13 Elberfelder (1871).

»Kommt ihr aber ein Schade daraus, so soll er lassen Seele um Seele,«¹⁴ (»treba dati«). Prijevod na mađarski jezik glasi ovako¹⁵: »De ha veszedelem történik: akkor életért életet *adj*« (»davati«). Iako je većina prevela »tahat« kao *davanje*, to još uvijek nisu svi tako preveli.

2. Židovsko stajalište o izrazu »oko za oko« kroz povijest

Ukratko će se proći stazama rabinske literature da bi se vidjelo kako su mudraci tumačili ovaj zakon kroz povijest.

2.1. Rabinski prijevodi na aramejski

Započet će se s prijevodima iz Doba drugoga hrama koje počinje oko 350 godina pr. n.e. U to je vrijeme govorni jezik u Svetoj zemlji bio aramejski, a ne hebrejski, kako svjedoči Nehemija (Neh 13, 24.), stoga je nastala potreba za prijevodom Tore na govorni jezik, što su poduprli i rabini¹⁶. Ti su prijevodi nastali sredinom prvoga stoljeća. Dva su sljedeća prijevoda nazvana po prevoditeljima.

2.1.1. *Targum Jonatan ben Uziel*¹⁷ (Prijevod Jonatana sina Uzielova)

»Ukoliko ona umre, sudit ćete duši ubojice za pogublenu dušu žene: Vrijednost oka za oko, vrijednost zuba za zub, vrijednost ruke za ruku, vrijednost noge za nogu.«¹⁸

2.1.2. *Targum Onkelos*¹⁹ — Onkelosov prijevod

»Ako nastupi smrt, dat ćete dušu za dušu: oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu.«²⁰

Nema razlike u tradicionalnome tumačenju ove rečenice među navedenim prevoditeljima jer su oba prevoditelja dobila rabinsku podršku (rabija Akive, rabija Eliezera i rabija Jehošue)²¹ koja je bila jedinstvena oko tumačenja ove rečenice. Ipak, razlika je u prijevodu u tome što je prijevod *Jonatana sina Uzielova* egzegetski prijevod Tore na aramejski, stoga je on slobodno dodao riječ *vrijednost* (oka za oko, op.a.) što je pridonijelo tumačenju teksta, dok je Onkelosov prijevod doslovan prijevod Tore na aramejski jezik pri čemu je sloboda prevoditelja bila ograničena.

14 Luther (1545).

15 Károlyi.

16 V. Babilonski Talmud Megila 3a (Steinsaltzovo izdanje).

17 O prijevodu Jonatana sina Uzielova vidi K.D., *Židovstvo*, str. 511.–512.

18 Izl 21, 23–24, Targum Yonatan on the Torah ed. Wertheimer, Jerusalem, 1997. (Preveo s aramejskoga K. D.)

19 O *Onkelosovom prijevodu* vidi K.D., *Židovstvo*, str.511.

20 Izl 21, 23–24, Taj edition, Jerusalem, 1993. (vlastiti prijevod s aramejskog K.D.).

21 Vidi Babilonski Talmud Megila 3a.

2.2. *Mehilta de–Rabi Išmael*²²

Postavlja se pitanje značenja izraza »oko za oko« — misli li se na novac ili se doista radi o oku? Rabin Elazar rekao je: »Tko usmrti životinju mora ju nadoknaditi, ali tko ubije čovjeka mora umrijeti« (Lev 24,21). Tora je povezala odštete za čovjeka s odštetama za životinje i odštete za životinje s odštetama za čovjeka jer kao što se kod odštete za životinju plaća naknada štete, tako se i kod čovjeka plaća odšteta...²³.

Već kod ovoga starog izvora može se vidjeti da je tradicionalno tumačenje od ranoga doba Mišne²⁴ bilo da se radi o novčanoj naknadi.

2.3. *Babilonski Talmud*

Talmud navodi čitav niz argumenata, sadržajnih i tehničkih, koji potvrđuju da navedeni redci moraju značiti novčanu naknadu za nanesene ozljede. Kako su ovi argumenti od velike važnosti, jer će se kasnije njima služiti drugi komentatori i tijela, donijet će se u cijelosti:

Zašto [platiti naknadu]? Ne kaže li Uzvišeni Zakon »oko za oko«? (Izl 21, 24.) Zašto ne uzeti da to doslovno znači [izvaditi] oko [počinitelju]? — Neka vam to ne dođe na um, jer nas uče: možda ćete pomisliti da kada je iskopano oko, i počinitelju treba iskupati oko, ili kada on odsječe ruku, i počinitelju bi trebalo odsjeći ruku, ili opet, kada slomi nogu, i počinitelju treba slomiti nogu. [Ne tako, jer] rečeno je dolje, 'Onaj koji je udario bilo kojeg čovjeka.' [...] 'I onaj koji je udario životinju ...' (Lev 24,17–8) baš kao što se u slučaju udaranja životinje plaća naknada, tako se i u slučaju udaranja čovjeka plaća naknada. A ako vas to [navedeni razlog] ne zadovoljava, imajte na umu da je pisano: »Ne smijete uzimati nikakve otkupnine za život ubojice koji je zaslužio smrt: on mora umrijeti« (Brojevi 34, 31) što znači da samo za život ubojice vrijedi da se ne može uzeti »zadovoljština« [otkupnina], dok »zadovoljštinu« smijete uzeti [čak] i za glavne udove, iako ih to ne može vratiti...On je učio: Rabin Dostaj sin Jude kaže: Oko za oko predstavlja novčanu naknadu. Kažete novčanu naknadu, ali možda to nije tako, nego se radi o stvarnoj odmazdi [iskapanjem oka]? Što ćete onda reći u slučaju kada je oko jednoga veliko, a drugoga malo, jer kako se u ovom slučaju može primjeniti načelo *oko za oko*? Ako ćete, međutim, reći da se u takvome slučaju vrši novčana naknada, zar ne kaže Tora: »*Neka vam je jednak sud...*« (Lev 24, 22) što znači da bi način kako sudite po zakonu trebao biti isti u svim slučajevima? Drugi [*Baraita*²⁵] je učio: R. Šimon b. Johaj kaže: »Oko za oko« označava novčanu naknadu. Kažete novčanu naknadu, ali možda to nije tako, nego je potrebna stvarna odmazda time [što će mu iskupati oko]? A što ćete reći kada slijepac iskopa oko drugog čovjeka, ili kada bogalj odsječe ruku drugoga čovjeka ili kada hromi čovjek slomi nogu drugoga čovjeka? Kako se može u ovome slučaju provesti [načelo odmazde] »oko za oko«, budući da Tora kaže: »*Neka vam je jednak sud...*« (Lev 24, 22.) što znači da bi način kako sudite po zakonu trebao biti isti u svim slučajevima?... Škola R. Išmaela uči da Sveto pismo kaže: »Tako će mu se dati.« (Lev 24, 20) Riječ ždati' može se primijeniti samo

22 Vidi o *Mehilta* u K.D., *Židovstvo*, str.503.

23 *Mehilta Mišpatim*, *Nezikin* 8, *Mehilta de–Rabbi Yishmael Horowitz–Rabin* edition, 1970. (Preveo s aramejskoga K.D.)

24 Mišna — temeljna literatura židovskoga prava usmene Tore; corpus iuris halahe, vidi K.D., *Židovstvo* str. 512.

25 *Baraita* — vidi K.D., *Židovstvo* str. 515.

na novčane naknade... budući da je već pisano: »Tko ozlijedi svoga bližnjeg neka mu se učini kako je on učinio«. (Lev 24, 19) Zašto su onda nakon toga ponovno potrebne riječi »tako će mu se dati«? (Lev 24, 20.) Stoga se ovo mora odnositi na novčanu naknadu.²⁶ [...] Škola R. Hije uči: Sveto pismo kaže, ruka u ruci (Pnz 19,21) [... Ruka za ruku, noga za nogu] što znači da se radi o predmetu koji se predaje iz ruke u ruku, koji je naravno novac.... Abaje reče: [načelo materijalne naknade] može se izvesti iz učenja Ezekijine škole. Jer Ezekijina škola uči: »Oko za oko, život za život« (Izl 21, 24), ali ne 'I život i oko za oko'. Sada, ako pretpostavimo da se radi o stvarnoj osveti, ponekad se može dogoditi da će se i oko i život uzeti za oko, jer dok se počinitelja osljepljuje, može ga napustiti duša njegova (tj. može umrijeti uslijed vadenja oka) ...R. Zebid, reče u ime Rabe: Sveto pismo kaže, *Opeklina za opeklinu, rana za ranu, modrica za modricu* (Izl 21, 25.) To znači da naknadu za bol treba dati čak i tamo gdje je gubitak [zasebno naknađen, op.a.]. Sada, ako pretpostavimo da se radi o stvarnom činu osвете (a ne novcu), ne bi li bilo pravedno da baš kao što je tužitelj trpio bolove [zbog rane], da i počinitelj pretrpi bol samim činom osвете? ...Rabin Papa, u ime Rabe, rekao je da Sveto pismo kaže: »samo mu mora nadoknaditi dangubu i platiti troškove za liječenje« (Izl 21,19) što znači da se naknada za liječenje treba platiti čak i kad je gubitak [nadoknađen odvojeno, op.a.]. Sada, ako pretpostavimo da se radi o činu osвете (a ne naknadi), nije li onda pravedno da baš kao što je tužitelju potrebna liječnička pomoć, da svakako i okrivljeniku bude nužna liječnička pomoć [kroz čin odmazde, op.a.]?...Rabin Aši je rekao: [načelo materijalne naknade, op.a.] može biti izvedeno iz [analogije pojma, op.a.] 'za' [koje se pojavljuje vezano uz čovjeka] s pojmom 'za' koje se pojavljuje u vezi stoke. Na ovome je mjestu napisano »oko za oko«, a napisano je i ondje: »on mora kao punu odštetu dati vola za vola« (Izl 21, 36). [Ovo pokazuje da, op.a.] kao što se u drugome slučaju podrazumijeva novčana naknada, tako se i u prvome slučaju (Izl 21, 24) radi o novčanoj naknadi.²⁷

2.4. *Midraš Agada*²⁸

»Ako je osoba koja je ozlijeđena izgubila trećinu svoga vida i ako pretpostavimo da se radi o osveti (ne naknadi), kako ćemo onda dovesti do toga da i počinitelj ostane bez trećine vida; iz ovoga učiš da se radi isključivo o naknadi štete koja je nastala tužitelju.«²⁹

26 Kako nijedan hrvatski prijevod nije obratio pažnju na razliku između *činiti* — »neka mu se učini kako je on učinio« (Lev 24, 19) i *davati* »tako će mu se dati« (Lev 24, 20), priložio sam hebrejski tekst:

יֵשׁ וְאֵשׁ, כִּי-יִתֵּן מוֹם בְּעַמִּיתוֹ—כֹּאשֶׁר עָשָׂה, כִּן יַעֲשֶׂה לּוֹ.

כֹּ שֶׁבֶר, תַּחַת שֶׁבֶר, עֵין תַּחַת עֵין, שֶׁן תַּחַת שֶׁן—כֹּאשֶׁר יִתֵּן מוֹם בְּאֶדְמָה, כִּן יִתֵּן בּוֹ.

27 Babilonski Talmud Baba Kama 83b — 84a. (S aramejskoga preveo K.D.)

28 Vidi o *Midraš Agada* u K.D., *Židovstvo*, str. 504.

29 *Midraš Agada* Buber edition, Vienna, 1894, Šemot, Mišpatim 21. (S hebrejskoga preveo K.D.)

2.5. Seadja Gaon³⁰

Seadja Gaon u svome je komentaru na Petoknjižje u polemici dvaput pribjegao istim argumentima — u Izlasku i u Levitskome zakoniku. Potrebno je pažljivo proučiti oba mjesta. U Izl 21, 24 kaže:

»Oko za oko.« Rav Seadja reče da ovaj navod ne možemo uzeti doslovno. Jer ako čovjek svojim udarcem oštetiti vid bližnjega svoga za trećinu njegova prirodno vida, kako se može udarac odmazde tako proračunati da donese isti rezultat, ni veći ni manji, niti da ga potpuno oslijepi? Tako točno ponoviti posljedice još je teže u slučaju rana ili masnica, koje, ako se nalaze na rizičnome mjestu, mogu dovesti do smrti. Samu tu ideju ne možemo dopustiti. Ben Zuta³¹ uzvрати: No ipak, izričito je napisano: (Lev 24, 20) kako oštetiti tijelo čovjeku, onako neka se i njemu učini. Gaon odgovori: Ove riječi kazuju da nad njime treba provesti kaznu. Ben Zuta odvrati: Kako je učinio, tako da mu se učini! Gaon odgovori: Imamo kod Samsona (Suci 15,11): Kako mi učiniše, tako i ja učinih njima, — פֶּן עָשִׂיתִי לָהֶם — a Samson nije uzeo njihove žene i dao ih drugima (kao što oni bijahu učinili njemu), već ih je samo kaznio. Ben Zuta odvrati: A što ako je napadač ubog čovjek, kakva će biti njegova kazna? Gaon odgovori: A što ako slijepac oslijepi onoga sa zdravim vidom, što da se učini njemu? Siromah se može obogatiti i platiti, a slijepac nikada ne može platiti za ono što je učinio!³²

Glavna je točka rasprave Rav Seadje Gaona s Ben Zutom, karaitom³³, činjenica da čovjek nije u stanju u potpunosti razumjeti ni dati odgovarajuće tumačenje pravila Tore ako se ne osloni na Usmenu Toru, riječi učenjaka koje su karaiti odbacili, što ih je udaljilo od prakse rabinskoga judaizma.³⁴ Jer upravo kako je od Boga primljena Pisana Tora, tako je primljena i Usmena Tora — one su nerazdružive.

Drugo objašnjenje u kojem Ibn Ezra³⁵ navodi polemiku Seadje Gaona s Ben Zutom nalazi se u Levitskome zakoniku:

»Učinit će mu se kako je on činio« (Lev 24,19). Samson je rekao slično tako: »Kako su oni meni učinili, tako ja učinih njima« (Suci 15,11). Rav Seadja Gaon predočio je argumente na temelju zdravoga razuma, pokazujući da se ozljeda za ozljedu ne može uzeti doslovno (već se nagoviješta novčana naknada), budući da je prvobitni udarac

30 Seadja Gaon (882.–942.) najvažnija je osoba gaonskoga doba. Prvi se od srednjovjekovnih babilonskih židovskih učenjaka bavio židovskim temama na znanstveni način. Autor je mnogih knjiga s različitih područja, od filozofije do komentiranja Biblije. Njegovo je najpoznatije djelo *Emunot vedeot* (*Vjerovanja i mišljenja*).

31 Karaiti učenjak koji je vodio mnoge rasprave s Rav Seadjom Gaonom. V. *Saadia Gaon, his Life and Works*, Henry Malter, Philadelphia, The Jewish Publication Society of America, 1921. Str. 47 u bilješci broj 70. navodi: »Medu učenim karaitima, vjerojatno je živio u Egiptu i ondje raspravljao sa Seadjom. *Abu-l-Surri Ben Zuta*, često ga je navodio *Abraham Ibn Ezra*...«.

32 Saadia Gaon (2004), MiPerushei HaRav Saadia Gaon laMikra (Jerusalem: Mossad HaRav Kook). (S hebrejskoga preveo K.D.)

33 karaiti — židovska sekta čiji pripadnici, poput saduceja, odbacuju usmenu Toru i vjeruju samo u pisanu Toru, vidi K.D. *Židovstvo* str. 597, 634–637.

34 Vidi K.D. *Židovstvo* str. 634–637 te ondje bilješku broj 110.

35 Avraham ben Meir Ibn Ezra, rabenu, zvani Raaba (Tudela, islamska Španjolska, 1089. — London, 1164.) Znameniti sefardski komentator, pjesnik, hebrejski jezikoslovac, liječnik, astrolog i filozof.

bio zadan slučajno. Kako bi se onda mogao hotimično zadati potpuno isti udarac? K tomu, ako se izvrši na rizičnome mjestu, žrtva bi mogla umrijeti. Isto se odnosi i na oko. Ako je žrtva ostala bez trećine svoga vida, kako bi se onda takva ozljeda mogla ponoviti na onome koji je bio udario? Gledište je tradicije u pravu da se podrazumijeva novčana protuvrijednost. Rasprave radi, što ako je onaj koji je zadao udarac siromašan? Naš odgovor glasi: tekst govori o uobičajenome slučaju, a nadalje, siromah može postati bogat. Njihov se argument također može pobiti slučajem slijepca koji oslijepi osobu normalna vida.³⁶

Ovdje Seadja Gaon pribjegava argumentu Ezekijine škole — oko za oko, a ne život i oko za oko.

2.6. Raši³⁷

»Oko za oko.« Čovjek koji je oslijepio oči svoga bližnjega dat će mu naknadu za oči, kako to procjenjuju na tržištu, i tako kod svake druge štete, a ne pribjegavati vadenju organa. Tako su to interpretirali rabini u Talmudu u poglavlju *Hahovel* (BT, Baba Kama 84a.).³⁸

2.7. Ramban³⁹

»Oko za oko«; u našoj je rabinskoj tradiciji [Usmenoj Tori, op.a.] poznato da to označava novčanu naknadu, budući da vidimo da se na istovjetan način govori u situaciji u kojoj se jasno radi o financijskoj kompenzaciji: »Tko ubije živinče, neka ga nadoknadi« (Lev 24, 21)⁴⁰.

2.8. Kuzari⁴¹

46. Al Khazari: Ne uči li nas Tora odmazdi, prema žoko za oko, zub za zub, kakvu je povredu nanio čovjeku, tako će mu se učiniti' (Lev 24,20)?
47. Rabin: A nije li odmah potom rečeno: 'Tko ubije životinju, dat će drugu: život za život?' (Lev 24, 18). Nije li to princip otkupnine? Nije rečeno: 'Ako tko ubije tvog konja ubij ti njegovoga,' nego žuzmi njegova konja, jer kakva ti je korist da njegova konja ubiješ?' Isto tako: Ako tko odsiječe ruku, uzmi protuvrijednost za ruku, jer odsjeći njegovu ruku tebi nije na korist. Rečenica: 'rana za ranu, masnica za masnicu' (Izl 21, 25) utjelovljuje ideje koje su suprotne zdravomu razumu. Kako možemo tako nešto odrediti? Jedna osoba može umrijeti od rane, dok druga od iste može ozdraviti. Kako možemo procijeniti je li to isto? Kako možemo izvaditi oko osobi s jednim

36 Iben Ezra (*Lev 24, 19*), Jerusalem, 1959, repr. Vienna, 1859. (S hebrejskoga preveo K.D.)

37 Šelomo Jichaki, rabi, skraćeno: Raši (Troyes, južna Francuska 1040.– Worms, 1105.) Najveći komentator Tanaha, Mišne i Talmuda.

38 Izl 21, 24., Raši — Jerusalem, 1959, repr. Vienna, 1859. (S hebrejskoga preveo K.D.)

39 Moše ben Nahman, rabin, skraćeno: Ramban, poznat i kao Nahmanid (Gerona, Španjolska 1194.– Izrael 1270.) — Znameniti rabin svoga doba s velikim znanjem u mnogim područjima znanosti, filozofije, jezika i medicine. Živio je u doba Majmonida.

40 Rabi Moše ben Nahman — Nahmanides, Rambanov komentar, Jerusalem, 1959, repr. Vienna, 1859, Izl 21, 22. (S hebrejskoga preveo K.D.)

41 Halevi, rabi Jehuda; skraćeno: Rihal (Španjolska 1080.– Egipat, 1140.); učenik rabi Jichaka Alfa-sija–Rifa. Jedan od najvažnijih židovskih filozofa.

okom kako bismo izvršili pravicu za osobu s dva oka, kada bi prvospomenuti bio potpuno slijep, dok drugi još uvijek ima jedno oko? Tora uči: kakvu je povredu nanio čovjeku, tako će mu se učiniti. Kakve još ima potrebe raspravljati o tim pojedinosti-ma kada smo upravo naveli nužnost tradicije, istinoljubivosti, uzvišenosti i vjerske revnosti tradicionalista?⁴²

2.9. R. Yizhak Arama⁴³ — Baal Ha-Akeda

Uistinu, kada će priprost čovjek biti kažnjen [činom odmazde, op.a.] nakon što nanesse ozljedu predsjedniku [visoko rangiranoj osobi, op.a.]? To može biti opravdano, no to ne može biti opravdano u suprotnome slučaju. Jer učiniti istu stvar predsjedniku nije nanošenje jednake štete, budući su oni po statusu vrlo različiti pa doslovno i jednako kažnjavanje neće biti moguće. Pokatkad je kazna veća od stvarne štete, kao u slučaju kada Kohen [svećenik u Hramu, op.a.] udari Izraelca po uhu, a kada bismo mi po uhu udarili Kohena, onespobili bismo ga za službu u Hramu [budući da je temeljni uvjet da Kohen služi u Hramu to da mu tijelo bude savršeno, bez ikakve mane] pa je to daleko veća šteta...⁴⁴

2.10. Gaon iz Vilne⁴⁵

Gaon iz Vilne rabi kabalističko tumačenje koje se temelji na specifičnome načinu na koji se slova pojavljuju u Tori.

Glede izraza »Oko za oko« židovski su učenjaci primili tradiciju kako je to pitanje financijske prirode, no može se reći da i u tekstu postoji nagovještaj koji podupire ovo financijsko tumačenje. Kada bi se radilo doslovno o oku, trebalo bi reći »*ajin bead ajin*« (*bead* = za), no rečeno je »*ajin tahat ajin*« (*tahat* = pod/umjesto) kako bi se podučilo čitatelja da treba pogledati slova koja se nalaze ispod riječi *ajin* (oko). Ukoliko se pažljivo pogleda, slova riječi *ajin* su: א, י, ן, a ispod (prije) tih slova naći će se פ, כ, ט što su slova riječi אכט koja na hebrejskome znači novac, stoga ako netko nekome ozlijedi oko, on mu za oko treba isplatiti novac.⁴⁶

2.11. Hirš⁴⁷

Nemoguće je iz rečenice »oko za oko« dokazati da je svrha kažnjavanja nanijeti mu zlo koje zaslužuje, a kroz tradiciju se uči da »oko za oko« znači financijsku naknadu te su židovski mudraci tako dokazali da ako se kažnjava doslov-

42 Kuzari; Zifrinowitz edition, Warsaw, 1930. III dio, 46–47. (S hebrejskoga preveo K.D.)

43 Isaac ben Moses Arama (oko 1420. — 1494.) je bio španjolski rabin i pisac, talmudist i filozof. Nakon protjerivanja Židova 1492. godine, Arama se nastanio u Napulju, gdje je i umro 1494.

44 R. Yizhak Arama, Akedat Yitzhak, Pressburg, 1849. Shemot 21, 24. (S hebrejskoga preveo K.D.)

45 Gaon iz Vilne — Gra (Gera) (1720.–1798.) Punim imenom: Hagoan rabi Elijahu mi-Vilna (iz Vilniosa).

46 Kol Eliyahu (Mišpatim), Gaon iz Vilne, Vilnius, 1931. (S hebrejskoga preveo K.D.)

47 Hirsch, Samson Rafael (hebr.: rabi Šimšon Refael Hirš, skraćeno: Rašar Hirš; 1808.–1888.) Bio je vođa njemačkih ortodoksnih Židova u 19. stoljeću, pokrajinski rabin (Landesrabbiner) u Oldenburgu i Moravskoj.

no [kroz čin odmazde, op.a.], pravda će biti manjkava. Međutim, to je moguće jednostavno dokazati iz teksta, budući da je prije negoli je rečeno »oko za oko« Tora već donijela presudu o financijskoj naknadi za svaku ranu i ozljedu, kao što je rečeno: »samo mu mora nadoknaditi dangubu i platiti troškove za liječenje«. (Izl 21,19) Iz toga slijedi da »oko za oko« otkriva velik element koji se krije iza kaznenoga zakona u Tori: čovjek ima prava samo kada poštuje prava svoga bližnjeg, a šteti svomu pravu kada šteti pravu svoga bližnjeg te ponovo stječe svoje pravo kada dade odštetu svomu bližnjem ili podnese kaznu...⁴⁸

2.12. Emmanuel Levinas⁴⁹

Zanimljivo je pogledati gledište suvremenoga židovskog filozofa Emmanuela Levinasa u vezi s ovim zanimljivim biblijskim pitanjem. Napisao je kratak i poučan rad u kojem se hvata u koštac s ovim teškim problemom usredotočujući se na odlomak Levitskoga zakonika (Lev 24,17–22). Nastojeći razumjeti proturječje te postavlja pitanje. S jedne strane, Tora postavlja plemenit zahtjev: »Jednako pravo neka bude u vas za stranca kao za domaćega« (Lev 24, 22.), zagovarajući jedinstvo svih ljudi. Univerzalna poruka glasi: Jedan zakon za sve! To je načelo koje Biblija ponavlja više od pedeset puta. S druge strane, zakonom »oko za oko« očito ostaje na razini zakona džungle. Kako je to moguće?

Levinas, temeljeći svoj odgovor na Talmudu, donosi sljedeće:

»Oko za oko, zub za zub« — nije načelo metode zastrašivanja; ono nije hladni realizam koji razmišlja samo u pojmovima učinkovitosti, a prezire osjećajnost. [...] Takva su nadahnuća strana Bibliji. Ona dolaze iz poganskoga svijeta, dolaze od Machiavellija i Nietzschea. [...] Načelo koje je ovdje formulirano na tako okrutan način traži jedino pravicu. Ono integrira društveni poredak u kojem se svaka kazna, koliko god jednostavna bila, donosi isključivo kroz pravnu proceduru. Naši učenjaci nikada nisu primijenili ovaj zakon onako kako je napisan, čak ga nisu ni razumjeli onako kako stoji napisano. Oni su ga tumačili u svjetlu kojim pulsira čitava Biblija. Ta se interpretativna metoda naziva Talmud. Talmudski su mudraci utvrdili da je »oko za oko« cijena u novcu. I nije slučajno da je Tora dodala zakon o financijskoj naknadi kod slučaja ozljeđivanja životinje bližnjega. Ovaj zakon zahtijeva da se iznova pročita odlomak koji se odnosi na tjelesne ozljede. Razmatranje visine naknade za štetu mora nadvladati plemeniti gnjev suca. Nasilje rada nasiljem. Međutim, mora se učiniti kraj tomu začaranom krugu. Čovjeku nije potrebna samo pravda bez strasti. Potrebna nam je pravda bez krvnika...⁵⁰

Ovo su duboke misli koje je velik filozof iznio zdravom intuicijom i sjajnim osjećajem za izlaganje.

48 Samson Raphael Hirsch, *The Pentateuch — with Translation and Commentary*, Judaica Press, 1962. (Izl 21,24) (S hebrejskoga preveo K.D.)

49 Emmanuel Levinas (1905., Litva — 1995., Francuska).

50 E. Levinas, »*La loi du talion*«, u: *Difficile Liberte*, Ed. Albin Michel, Paris, 1976, str. 194–196. (S francuskoga preveo K.D.)

3. Rasprava

Kao što se može vidjeti, *svim* je židovskim izvorima jasno da »oko za oko« označava financijsku naknadu. I doista, u pravnoj realnosti Izraela, tijekom razdoblja drugoga Hrama i nakon toga, Sanhedrin⁵¹ je prakticirao financijske isplate za osobne ozljede. Moguće je da je Sanhedrin smatrao da je to tumačenje retka, no danas je poznato da je to i tekstualno razumijevanje, kako se vidjelo kod rabija Yaakova Horowitza i komentatora Benne Jacoba⁵² koji su došli do ovoga zaključka neovisno, na različitim lingvističkim temeljima.

Talmud se ne ograničava isključivo na tehničke dokaze koji isključuju mogućnost provedbe *lex talionis*. On se poziva i na druge tekstove.

Sveto pismo kaže: »Nećete uzimati otkupa za život krvnika, koji zasluži smrt (Br 35,31), dajući tako naslutiti da se za život ubojice ne smije uzeti otkupnina, ali se otkupnina može uzeti za glavne organe ljudskoga tijela koji se ne mogu obnoviti.«⁵³ Formulacija teksta »koji zasluži smrt« poučava da postoje i drugi zločini koji se ne kažnjavaju smrću. Ako se prouči kontekst, otkrit će se da ona krivica za koju se ne izriče smrtna kazna može biti samo osakaćenje.

Ako tekst, dakle, tvrdi da se otkupnina ne može uzeti za ubojicu, iz toga slijedi da kada smrtna kazna nije uključena, otkupninu treba uzeti.

Majmonid, najveći halahički učenjak, kodifikator i filozof od talmudskih vremena⁵⁴, u svome djelu *Jad hahazaka* kaže da se »otkupnina isključuje samo u slučaju ubojice, ali se na nju ukazuje u slučaju onoga tko nanese štetu drugomu...«⁵⁵

On također kaže da sve ove presude dolaze iz područja praktičnoga sudstva koje predstavlja baštinu. Naši su predci proučavali predmete s Jošua suda, suda Samuela iz Ramate i svakoga drugog suda koji je postojao od Mojsijevih dana do danas.⁵⁶

51 Sanhedrin — Vijeće staraca; židovsko legislativno tijelo i vrhovni sud u doba drugoga Hrama, vidi K.D. Židovstvo str. 544, 759.

52 B. Jacob, Aug, Zahn um Zahn, Berlin 1929; B. Jacob, Auge um Auge, Berlin 1929; J. Horwitz, »Auge um Auge, Zahn um Zahn«, Judaica (FS Hermann Cohen), Berlin 1912, str. 658–609.

53 Prvi gore navedeni dokaz je iz Baba Kame 83b.

54 Moše ben Majmon, rabi, skraćeno Rambam, poznat i kao Majmonid (Cordoba, 1138.–Egipat, 1204.).

55 Majmonid (Jad Ha–Hazaka/ Mišne Tora) Nezikin. Frankel, Jeruzalem, Bnei–Brak, 1982. *Hilkhot Hovel uMazik* 1, 3–6. (prijevod s hebrejskog K.D.). Za šire Majmonidovo gledište vidi: *More Nevuhim*. The Guide to the Perplexed, Jeruzalem, 1960. (preveo s arapskoga na hebrejski rabi Jehuda Ibn Tibon). Mossad Harav Kook, Jeruzalem 1977. (reprint izdanja iz Vilnusa iz 1909.).

56 U svom uvodu u *Peruš Hamišna* (Tumačenje Mišne), Majmonid dokazuje da je zakon »oko za oko — novčana nadoknada« morao biti dan Mojsiju na Sinaju, i da se ne može drugačije tumačiti pošto »svi zakoni koji su bili predani Mojsiju na Sinaju nisu doveli do nesuglasica u svim kasnijim generacijama, pa tako i u našem slučaju do sada nismo našli na neslaganje među učenjacima niti u jednom periodu, od Mojsija pa do Rav Ašija (urednika Talmuda), da je primjerice jedan rekao odmazda a drugi novčana naknada.« Vidi: Rambam, *Hakdamot leperuš Hamišna*. S arapskog na hebrejski preveo R. J. Kapah, Jeruzalem 5723 (1963) str. 9–10.

3.1. Još jedan pogled na riječ »תחת« u »נפש תחת נפש« — »život za život«

Lingvistički, kada se riječ »תחת« »pod/ispod« pojavi u pravnome kontekstu ili u kontekstu dviju opipljivih stvari⁵⁷ (tj. ne u mjesnome kontekstu), uvijek ima značenje nadomještanja stvari koja je nestala. Stoga, nehотиčni ubojica mora isplatiti naknadu obitelji preminule osobe.

Slično tomu, »život za život« u pravnome kontekstu, u Knjizi Izlaska, ukazuje na financijsku kompenzaciju za ubijenu ženu, iz paralele o nadoknadi za mrtvo nerođeno dijete.

Međutim, zašto se ovdje uz »život za život« pojavljuju izrazi »oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nogu za nogu, opeklinu za opeklinu, ranu za ranu, modricu za modricu«? Ne radi se o istoj problematici budući da kod svih navedenih ozljeda nije bilo namjere ubojstva. Odgovor je jednostavan. Budući da isti zakon vrijedi u oba slučaja, mora se isplatiti financijska naknada.⁵⁸

Očigledno, sva su ova tumačenja suprotna onomu što je zapisano u Knjizi Levitskoga zakona (24, 19–20). Međutim, pogledaju li se pažljivo dva prethodna retka (24,17–18), kojima započinju procedure kod zločina, Tora ovdje ustanovljuje razliku. Za ubijanje ubojice ona jednostavno kaže: »מותר יומת«; »ima se kazniti smrću«. Za novčanu isplatu (ili zamjensku životinju), vlasniku životinje koja je uginula kaže: »נפש תחת נפש«; »život za život«, što je formula za pružanje nadoknade (istaknuo K.D). Kako onda razumjeti rečenicu: »Neka mu se učini isto tako, kao što je on učinio« (24,19)? Vjerojatno na ovaj način: kako je učinio onaj koji je nanio ozljedu, tako neka se učini žrtvi — što znači da će dobiti natrag ono u čemu je oštećena, što joj nedostaje. Isto tako i što se tiče kraja teksta nabrojenih ozljeda: »šteta koju je on nanio drugomu, neka se i njemu nanese« — באדם בו — »יתן כן כאשר יתן מום« (24, 21), razumije se na istovjetan način: kolika je vrijednost oštećenja, toliko će mu biti dano — naime, žrtvi, zbog njega i u zamjenu za njega

3.2. Stvaran slučaj lex talionis u Bibliji

Nakon što je sve o ovome rečeno, potrebno je istaknuti kako to ne znači da u Tori ne postoji zakon *lex talionis* — zakon o odmazdi — mjeri za mjeru, da se počinitelju učini onako kako je on učinio žrtvi. Uistinu, takva kazna postoji u trećem slučaju koji je prethodno naveden, u slučaju lažnoga svjedoka (Pnz 19,16–21). Za lažne svjedoke koji su htjeli naškoditi nevinoj osobi svojim lažnim svjedočenjem, rečeno je: »Tada mu učinite onako kako je on mislio učiniti zemljaku svojemu!« (19,19); »Nemaj nikakva smilovanja: život za život, oko za oko, zub za zub, ruka za ruku i noga za nogu!« (19, 21). To je pravi *lex talionis*, no zašto ovdje da, a na druga dva mjesta (Izl 21,22 i Lev 24,17) ne, već novčana nadoknada?

Ako se pažljivo pogleda, vidjet će se da je ovdje umjesto riječi »תחת« (»taha-
hat«) upotrijebljeno slovo »ב« koje znači »u« u smislu iskazivanja namjere: »zbog

57 Ovako nije kod apstraktnih stvari, da prilikom kažnjavanja zbog njih ne postoji jasna razlika između nagrade i naknade; kao u Pnz 28,47; 62.

58 Ovdje treba jasno reći da ako jednoga dana medicinska tehnologija bude u stanju proizvoditi umjetne organe, tada će, naravno, to imati prednost pred davanjem novčane nadoknade.

namjere da se naškodi životu (iznoseći lažno svjedočanstvo), treba mu oduzeti život«. Isto načelo postoji kod svih vrsta povreda. Međutim, kada se izvršava kazna, treba načiniti podjelu: kada netko posvjedoči laž za koju slijedi smrtna kazna svakako ga treba pogubiti (kao što je pojednostavljeno u tekstu i rečeno), budući je želio izazvati smrt optuženika. Međutim, kada svjedoči lažno u vezi ozljede noge, ruke i slično, tada treba isplatiti novac jer je jedino htio primorati optuženika da isplati novac, kao što je već gore objašnjeno.

3.3. *Koji su razlozi naveli neke prevoditelje da prevedu »oko za oko« doslovno kao »odmazdu« umjesto »naknadu štete«?*

Ovdje će se predložiti dvije mogućnosti stranoga utjecaja.

3.3.1. *Utjecaj grčkoga i latinskoga jezika*

Svaki utemeljen prijevod mora da je bio povezan s grčkim i latinskim prijevodima, koji su najstariji prijevodi s hebrejskoga. Ponekad su prevoditelji mnogo bolje znali latinski nego hebrejski pa su prevodili izravno s latinskoga, a ne s hebrejskoga jezika. U grčkome prijevod ključne rečenice (Izl 21, 23) glasi: »ἐὰν δὲ ἐξέικονισμένον ἦν δώσει ψυχὴν ἀντὶ ψυχῆς«. ⁵⁹ U latinskome prijevodu glase: »sin autem mors eius fuerit subsecuta reddet animam pro anima«. ⁶⁰

I u latinskome i grčkome glagoli »didōmi« odnosno »reddere« prvenstveno znače »dati«, a u kontekstu kažnjavanja, »dati zadovoljštinu«, »platiti kaznu«, »vratiti«, pa su u tom smislu bliski značenju hebrejskih riječi koje su navedene. No, i u latinskome i grčkome moguće je značenje ove rečenice prema kojem onaj koji je oduzeo život jednako tako mora platiti životom, dakle ne novcem u zamjenu za život, nego živom glavom, odnosno mora doslovce »dati« život. Naravno, pitanje je kako su prevoditelji ovdje vidjeli svoju ulogu: kao prevoditelja ili kao tumača?

3.3.2. *Utjecaj drevnih bliskoistočnih paralela*

Pronalaskom Hamurabijeva zakonika znanstvenici su usporedili Hamurabijev zakonik s nekim zakonima Tore, prije svega iz paraše ⁶¹ *Mišpatim* (Izl 21–24.) koju znanstvenici nazivaju »knjigom saveza«. Uspoređujući ih, naišli su na slične termine, što ih je dovelo do prenatrženoga zaključka da je ishodište zakona Tore Hamurabijev zakonik ⁶² ili neki još stariji izvornik ⁶³ iz kojega su preuzete odredbe i pod čijim su utjecajem bila oba zakonska sustava. U svakom slučaju, tvrdili su da je Tora bila pod snažnim utjecajem staroga babilonskog prava, izravno ili

⁵⁹ Septuaginta.

⁶⁰ Biblia Sacra Vulgata.

⁶¹ Paraša — odlomak u Tori, ukupno ih je 669.

⁶² Greßmann, H., *Die älteste Geschichtsschreibung und Prophetie Israels (von Samuel bis Amos und Hosea)* Göttingen, 1910.; Jirku, A., *Altorientalischer Kommentar zum Alten Testament*, Leipzig, 1923.

⁶³ Cazelles, H., *Hamurabi sur le Code de L'alliancè*. Paris, Etudes, 1946, str.147.

posredstvom drugih kultura. Time je Hamurabijev zakonik postao izvor i vrhunac pravde, a Tora njegova djelomična preslika. Radi se o sljedećim zakonima u Hamurabijevom zakoniku:

Zakon 196: »Ako čovjek uništi oko pripadnika plemstva, oni će uništiti njegovo oko«. *Zakon 200:* »Ako čovjek izbije zub čovjeku svojega staleža, oni će izbiti njegov zub«.

1950. godine prof. M. David iz Leidena u Nizozemskoj, izučavatelj komparativnoga prava, iznova je istraživao ovu temu, a njegovi rezultati ne samo da su bili drukčiji, već potpuno suprotni prethodnima. Prof. David objašnjava da postoji sličnost u izrazima (što je prirodno i shvatljivo kod dvaju semitskih jezika), ali se njome ne može dokazati veza među zakonima i uzajaman utjecaj Tore i Hamurabijevoga zakonika. Temeljito istraživanje mora uzeti u obzir sveukupnost zakona.⁶⁴

3.4. Zašto tekst ne navodi izričito »platit će mu protuvrijednost njegove ruke ili ozljede«?

*Maharal*⁶⁵ iz Praga i njegov *Gur Arye*⁶⁶ objašnjavaju kako se ne može smatrati da se isplatom nadoknade biva potpuno oslobođenim, već se mora zatražiti i oproštenje.

*Recanati*⁶⁷ pak objašnjava da čovjek ne može upravljati svojim udovima onako kako može upravljati svojim posjedom. Novac služi tek za popravljanje novčane štete koja je nastala uslijed gubitka. Ozljeda nanescena drugomu ljudskom biću zločin je koji se ne može ispraviti otkupninom ili novčanom isplatom. To je razlog zašto Tora ne koristi izraz: on će platiti za njegovo oko. Ovo doista podsjeća na Levinasove riječi: novac ne može sve riješiti.

4. »A novac pribavlja sve« (Prop 10,19)?

Smisao onoga što je gore navedeno nije da pisana Tora uspostavlja idealno kažnjavanje, ali ne zahtijeva stvarnu primjenu (možda zbog rizika povezanih s time, budući da branjenik može preminuti za vrijeme izvršavanja kazne, kao što Talmud kaže: »'Oko za oko' i 'život za život' — ali ne oko i život za oko« (Baba Kama 84a), dok Usmena Tora određuje način izvršenja kazne. Usmena tradicija izražava činjenicu da tko god prouzroči da njegov bližnji ostane bez nekog organa

64 David, M., *Codex Hammurabi and its relation to the provision of the law in Exodus. OuS 7, 1950*, str. 149.–178. Vidi i Dr. Rabbi J. H. Hertz, »Is The Code Of Hammurabi The Source Of The Mosaic Civil Law?« in *The Pentateuch And Haftorahs, Second Edition* (London: Soncino Press, 1963), str. 405.–406.

65 Loew, Juda (rabi Jehuda Livaji ben Becalel), zvani: *Maharal* (1525.–1609.) bio je velik europski rabin 16. stoljeća. Poznat je kao tvorac praškoga Golema.

66 Maharal, *Izl 21:22, Gur Aryeh*, Friedberg edition, Jerusalem, 2006.

67 Rabbi Menachem Recanati (Italija, 1250.–1310.) znameniti kabalist, napisao je kabalistički komentar na Toru, *Perush žAl ha-Torah. V. Recanati Mišpatim*, Zichron Aharon edition, Jerusalem, 2000.

»zaslužuje da i sam ostane bez toga istog organa«. Ovo se lako može pomisliti na temelju Majmonidovih riječi:

Osoba koja nanese štetu imovini bližnjega ne može se uspoređivati s onim koji nanese ozljedu njegovoj fizičkoj osobi. Kada osoba koja nanese štetu imovini svog bližnjega plati što mu je dužna platiti, ona dobiva izmirenje.. Nasuprot tomu, kada osoba nanese štetu fizičkom tijelu bližnjeg, isplata pet procjena [Pet glavnih kategorija štete koje mora isplatiti svom bližnjem: štetu, bol, liječenje, sjedenje (to jest, gubitak zarade) i sram, op.a.] nije samo po sebi dovoljno da izazove izmirenje. Čak i da osoba koja je izazvala ozljedu prinese kao žrtvu sve otnove Nevajota (v. Izaija 60,7), ona ne može ostvariti izmirenje, niti je njezin grijeh oprostjen sve dok ne zatraži osobu koja je ozlijedena da joj oprost. ⁶⁸

Ovo pokazuje da protiv osobe koja nanese štetu svomu bližnjem postoji jedino građanska parnica; plaćanje naknade nije izmirenje za nepravdu koja je počinjena te ona i nadalje snosi odgovornost, ne kao u uobičajenoj građanskoj parnici.

5. Kratki pregled sa zaključkom

Ovim je radom pokazano da talmudsko tumačenje izraza »oko za oko«, kao i samo razumijevanje hebrejskoga teksta, jasno ukazuju da ovaj redak govori o novčanoj naknadi kao kompenzaciji za nanesenu štetu nekoj osobi, a ne o odmazdi kojom se nanosi šteta još jednom ljudskom biću.

Pokazano je da za pravilno tumačenje izraza »oko za oko« nužno zapaziti i razumjeti pojam »תַּחַת אֵינָן« (*venatata*) — »dat ćeš«, koji sugerira davanje, tj. način kojim će se financijski namiriti oštećena strana, te riječ תַּחַת »*tahat*« u rečenici »ajin tahat ajin« (*oko za oko*) koja na hebrejskome jeziku Petoknjižja znači »kao nadoknada, u zamjenu«.

Objašnjeno je i da je »tradicija« pogrešnoga tumačenja ovog retka, koja smatra da se ovdje radi o gruboj i krutoj osveti, *lex talionis*, nastala iz nepreciznih i time pogrešnih prijevoda, odnosno da su ključnu ulogu u širenju ovog mišljenja odigrali prevoditelji Biblije na hrvatski jezik.

Uvidom u prijevode hebrejske Biblije na hrvatski jezik pokazalo se da, dok rabinski prijevodi, doslovni i egzegetski, idu u smjeru financijske nadoknade, prijevodi na hrvatski, s izuzetkom Šarićeva prijevoda, smjeraju u rasponu od kažnjavanja pa sve do pojma oprječnoga davanju — uzimanja. Tako prijevod Ivana Šarića jedini rabi izvorni izraz — davanje (»...*imaš dati* život za život...«), dok drugi prijevodi na hrvatski jezik, poimence Kršćanska sadašnjost i Bakotić, u svojem prevodenju/tumačenju nisu ni pomislili da se radi o bilo čemu drugome osim mjeri *lex talionis* te su time zanemarili osnovno značenje Petoknjižja. Ponudeno je objašnjenje da je do toga došlo zbog mogućnosti dvojakog tumačenja latinskoga i grčkoga prijevoda Tore, u kojima riječ »*dati*«, može ovoj rečenici pružiti značenje da onaj koji je oduzeo život jednako tako mora platiti životom.

68 Majmonid (Jad Ha-Hazaka/ Mišne Tora — MIT) Nezikin. Frankel, Jeruzalem, Bnei-Brak, 1982. Hilkhot Hovel uMazik 5,9. (S hebrejskoga preveo K.D.)

Ilustrirano je da se kod tumačenja židovski izvori rukovode načelima pravednosti i izvedivosti kazne. Pokazano je da rabinska tumačenja govore o pravednosti kazne, recipročnosti ozljede i njezine kazne odnosno nadoknade (npr. argument Ezekijine škole — oko za oko, a ne život i oko za oko), dok se prijevodi na hrvatski jezik (a tako i na druge svjetske jezike) usredotočju na odmazdu za čin ozljede, ne vodeći računa o izvedivosti recipročne kazne počinitelju.

Istaknuto je također da princip odmazde pod svaku cijenu odudara od inače plemenitih zahtjeva Tore poput onoga o tome da za sve ljude ima vrijediti jedan zakon.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je ideja Tore i smisao izraza »oko za oko« ispravljanje nanesene štete, »davanje«, a ne uzimanje, odnosno nanošenje ozljeda počinitelju.

Biblical Punishment: »An Eye for an Eye« (Ex. 21:22–25; Lev. 24:17–22; Deut. 19:16–21) Retaliation or Compensation?

*Kotel DaDon**

Summary

This article analyses Croatian translations of the well-known biblical expression »an eye for an eye«. It demonstrates that the meaning of this »symbol of cruelty« must be interpreted as financial compensation rather than retaliation — »lex talionis«. Most frequently the text is understood as in fact translated in most Croatian translations and other languages also, that is, as retaliation. The article carefully reviews the meaning of the key words in the sentence as found in other parts of the Bible and proves both grammatically and logically based on many Jewish sources throughout history that the meaning of the text must be financial compensation. Any other explanation is in direct contradiction to some of the foundations of Judaism such as the principle »one law for all« or Justice. Also, the author attempts to investigate what may have prompted Croatian translators and others to translate the expression as meaning retaliation. Key words: Bible, Pentateuch, »an eye for an eye«, retribution, compensation

* Kotel DaDon PhD., Faculty of Philosophy, University of Zagreb; Chief Rabbi, The Beth Israel Jewish Community of Croatia. Address: Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: kdadon@gmail.com